

Paulina Topolska

Uniwersytet Gdański

paulina.topolska@prawo.ug.edu.pl

PRAWO DO CZYSTEGO ŚRODOWISKA NATURALNEGO – OD DEKLARACJI SZTOKHOLMSKIEJ PO EKSPLOMACJĘ KOSMICZNĄ

1. Wstęp

Prawo do czystego środowiska naturalnego jest gwarantowane przez III generację praw człowieka. Stanowi ono podstawę, dzięki której mogą być realizowane inne prawa. W toku nowych działalności podejmowanych przez ludzkość koniecznym staje się postrzeganie trzech generacji jako komplementarnych, uzupełniających się standardów, które gwarantują pełną, kompleksową ochronę praw człowieka.

2. III generacja praw człowieka

Prawa człowieka stanowią gwarancję poszanowania wszystkich jednostek bez względu na jakiegokolwiek kryterium. Ujęte w trzy generacje miały niejako odzwierciedlać triadę sformułowaną podczas Rewolucji Francuskiej „Wolność – Równość – Braterstwo”. Pierwsza z nich, mówiąca o prawach fundamentalnych, obywatelskich i politycznych jest rezultatem rewolucji liberalnych (XVII–XIX w.), druga, odnosząca się do praw ekonomicznych, społecznych i kulturalnych, jest efektem działalności ruchów robotniczych i partii socjalistycznych występujących w krajach kapitalistycznych (do drugiej połowy XIX w.), trzecia zaś miała być konsekwencją współczesnego etapu rozwoju ludzkości czy też rezultatem wspólnych dla całej ludzkości problemów i wyzwań, z jakimi musiała się

ona zmierzyć w ostatnich dziesięcioleciach¹. Jednym z praw zawartych właśnie w trzeciej generacji jest prawo człowieka do czystego środowiska naturalnego.

Po raz pierwszy idea III generacji praw człowieka zaprezentowana została w 1979 r. przez Karela Vasaka. W jego zamyśle, aby na jej podstawie wskazywać pożądane kierunki rozwoju praw człowieka dla dobra całej ludzkości, miała ona uwzględniać najnowsze tendencje w stosunkach międzynarodowych oraz zmierzać ku syntezie uniwersalnych aspiracji ludzkich². Według profesora Krzysztofa Drzewickiego, koncepcja III generacji praw człowieka opiera się na czterech podstawowych założeniach: dynamizmie rozwoju praw człowieka, generacyjnym rozwoju praw człowieka, partycypacjonizmie i kolektywizmie praw człowieka oraz solidaryzmie praw człowieka³. Są to zatem prawa kolektywne, które służą tylko w drodze współdziałania, wyrażając ideę ogólnoludzkiej solidarności i braterstwa. Wyznaczają cele, do których powinna dążyć ludzkość w kontekście aktualnych wyzwań i problemów współczesnego świata⁴.

Na arenie międzynarodowej istnieje jednak przekonanie, że prawa ujęte w III generacji znajdują się ciągle w sferze deklaracji. Powodem tego jest brak odpowiednich i skutecznych mechanizmów do ich egzekucji⁵.

¹ R. Kuźniar, *Prawa człowiek – prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa, 2002, s. 50.

² J. Plis, *Wprowadzenie do problematyki koncepcji praw człowieka trzeciej generacji Karela Vasaka*, http://iusetadministratio.eu/wp-content/Zeszyty_naukowe/2014/1_2014/1_2014_3_Jan_Plis.pdf [dostęp: 27.07.2018].

³ K. Drzewicki, *Prawo do rozwoju. Studium z zakresu praw człowieka*, Gdańsk, 1988, s. 12–21.

⁴ Zob. T. Lachowski, *III generacja praw człowieka*, <https://liberte.pl/iii-generacja-praw-czlowieka/> [dostęp: 27.07.2018].

⁵ Podstawowym problemem, z powodu którego prawo człowieka do czystego środowiska nie nabrało tak uniwersalnego charakteru jak np. prawo do pokoju czy prawo do rozwoju, jest fakt, iż obok praw człowieka istnieją międzynarodowe normy dotyczące ochrony środowiska, rozwijane jako odrębna gałąź prawa międzynarodowego (*international environmental law*). Co więcej, obie te dziedziny stosują podobne mechanizmy regulacji. Bezpośrednie określanie zatem statusu prawnego osób i rzeczy, które znajdują się przecież pod jurysdykcją państw, występuje zarówno w przypadku praw człowieka, jak i ochrony ludzkiego środowiska. Mamy w związku z tym do czynienia z niebagatelną ingerencją prawa międzynarodowego w sferę kompetencji wewnętrznej państw, które mimo powszechnej akceptacji znajdują mechanizmy powstrzymujące taką ingerencję. Profesor Zdzisław Galicki prognozuje jednak, iż najważniejsze tezy deklaracji sztokholmskiej, które odnoszą się do prawa człowieka do zdrowego i odpowiedniego środowiska, zostaną przekształcone w normy konwencyjne, zob. Z. Galicki, *Prawa człowieka i ochrona środowiska* [w:] *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska XXI wieku*, red. Z. Galicki, A. Gubrynowicz, Warszawa, 2013, s. 27; R. Kuźniar, *Prawa człowieka...*, s. 55.

3. Formowanie się prawa człowieka do czystego środowiska naturalnego

Początkowo społeczność międzynarodowa nie poświęcała należytej uwagi środowisku naturalnemu. Sytuacja ta zmieniła się wraz z końcem XX w., kiedy świat ogarnął kryzys gospodarczy, polityczny i społeczny, który z kolei wpłynął negatywnie na środowisko od lat powiązane z gospodarką oraz bezpieczeństwem światowym⁶.

Pierwszym aktem międzynarodowym, który oprócz samej ochrony środowiska naturalnego uformował zasadę, iż każdy człowiek ma prawo do czystego środowiska naturalnego stała się uchwalona rezolucją nr 2997 z 16 grudnia 1972 r. Deklaracja Konferencji Narodów Zjednoczonych w sprawie naturalnego środowiska Człowieka nazywana deklaracją sztokholmską. Podniosła ona ochronę środowiska do rangi podstawowej funkcji państwa. Na konferencji tej utworzono również Program Narodów Zjednoczonych Ochrony Środowiska (UNEP), agencję, której celem stała się ochrona środowiska oraz monitorowanie jego stanu na świecie⁷. Już w pierwszym artykule możemy przeczytać, że „człowiek ma podstawowe prawo do wolności, równości i odpowiednich warunków życia w środowisku o jakości pozwalającej na życie w godności i dobrobycie”⁸. Ponadto deklaracja formułuje jeszcze jedną ważną zasadę, czyniąc człowieka odpowiedzialnym za świadomy udział w poszanowaniu i ochronie środowiska.

Kolejna deklaracja zawarta w 1992 r. w Rio de Janeiro nie odnosiła się już do samego prawa, lecz wymieniała instrumenty, które na takie prawo się składały: prawo do informacji o stanie środowiska, do uczestnictwa w podejmowaniu decyzji mających wpływ na środowisko oraz prawo dostępu do drogi administracyjnej lub sądowej dla zaskarżania takich decyzji. Był to trafny zabieg dla państw, które od tego momentu mogły przerzucić ciężar odpowiedzialności i troski o środowisko na swoich obywateli.

Skutkiem tych działań było powołanie regionalnej konwencji o dostępie do informacji, udziale społeczeństwa w podejmowaniu decyzji oraz dostępie do sprawiedliwości w sprawach dotyczących środowiska, czyli tzw. konwencji z Aarhus z 1998 r. Jest to niezwykle ważny dokument, który jako pierwszy wyraźnie i wprost sformułował szczegółowe prawa obywateli wobec środowiska oraz władz publicznych⁹.

⁶ Por. H. Machińska, *Prawa człowieka i środowisko – perspektywa sformułowania prawa do środowiska w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka* [w:] *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska...*, s. 35.

⁷ M. Shaw, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2011.

⁸ <http://www.un-documents.net/unchedec.htm> [dostęp: 27.07.2018].

⁹ G. Grabowska, *Dostęp do informacji w systemie międzynarodowego prawa środowiska*, „Państwo i Prawo” 2000, z. 2, s. 45; zob. A. Haładyj, *Udział społeczeństwa w ochronie środowiska w prawie publicznym międzynarodowym jako gwarancja procesowa prawa do środowiska* [w:] *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska...*, Warszawa, 2013, s. 45–54.

4. Związek prawa do czystego środowiska naturalnego z innymi fundamentalnymi prawami człowieka

W doktrynie panuje przekonanie, iż prawo do zdrowego środowiska naturalnego wynika bezpośrednio z najważniejszego prawa człowieka – prawa do życia¹⁰. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż zanieczyszczenia środowiska naturalnego mogą wprost wpływać na zdrowie i życie człowieka. Inaczej ujmując, życie człowieka jest uzależnione od warunków środowiska, w jakim żyje. Należy przy tym zaznaczyć, iż prawo do życia jest pierwotnym i nadrzędnym prawem człowieka, z którego wynikają pozostałe prawa¹¹. Jeżeli zatem jego realizacja jest uzależniona od właściwych warunków środowiska, to taki sam mechanizm występuje w związku z pozostałymi prawami¹².

Skoro więc prawo do życia podlega niezaprzeczalnej ochronie, to tym bardziej należy uznać prawo do czystego środowiska naturalnego jako bezpośrednio z nim związane i oddziałujące. Co więcej, realizacja prawa do życia ma na celu nie tylko zapobieżenie utracie życia przez człowieka, ale również ochronę przed jakimkolwiek jego zagrożeniem¹³.

5. Prawo do czystego środowiska naturalnego a normy konwencyjne

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka nie gwarantuje prawa do czystego środowiska. Jednak na przestrzeni ostatniego dziesięciolecia Rada Praw Człowieka ONZ podjęła wiele działań związanych z prawem do czystego środowiska. W 2011 r. został opublikowany analityczny raport dotyczący relacji między prawami człowieka a środowiskiem. Najważniejsza jego teza wzywa do uznania prawa do czystego środowiska. W wyniku raportu powołano Niezależnego Eksperta ds. Praw Człowieka i Środowiska, który w grudniu 2012 r. przedstawił wstępne sprawozdanie. Stwierdził w nim, iż „[...] gdyby dziś formułowano Powszechną Deklarację Praw Człowieka, łatwo jest sobie wyobrazić, iż zawierałaby ona postanowienia zawarte w wielu krajowych konstytucjach oraz umowach

¹⁰ Zob. Z. Galicki, *Prawa człowieka...*, s. 23–33; R. Kuźniar, *Prawa człowieka...*, s. 55; P.T. Przybysz, *Prawo człowieka do środowiska w świetle postanowień Europejskiej Konwencji Praw Człowieka z 1950 r.* [w:] *O prawach człowieka w podwójną rocznicę paktów. Księga pamiątkowa w hołdzie profesor Annie Michalskiej*, red. T. Jasudowicz, C. Mík, Toruń, 1996, s. 257–258.

¹¹ Zostało to zaakcentowane w deklaracji haskiej z 1989 r. „[...] Prawo do życia jest prawem, z którego wywodzą się inne prawa. Zagwarantowanie tego prawa jest najważniejszym obowiązkiem przywódców innych państw na całym świecie [...]”, 28 ILM 1326 (1989).

¹² Z. Galicki, *Prawa człowieka...*, s. 24.

¹³ S. Weber, *Environmental Information and the European Convention on Human Rights*, „Human Rights Law Journal” 1991, vol. 5, s. 180; P.T. Przybysz, *Prawo człowieka do środowiska...*, s. 258.

regionalnych [...]”¹⁴. Raport ujawnił również, iż pewne obowiązki dotyczące prawa do zdrowego środowiska już istniały i powinny one zostać doprecyzowane. Stwierdzono w nim, iż wyjaśnienie zobowiązań w zakresie praw człowieka związanych z korzystaniem z bezpiecznego, czystego, zdrowego i zrównoważonego środowiska jest konieczne, aby państwa i ich obywatele mogli lepiej zrozumieć, czego wymagają te obowiązki i zapewnić ich pełne wykonanie, na każdym szczeblu, od lokalnego po międzynarodowy¹⁵.

Europejska Konwencja Praw Człowieka nie zawiera żadnych postanowień odnoszących się do prawa człowieka do czystego środowiska naturalnego. Wydaje się to zaskakujące zwłaszcza w sytuacji, kiedy jest ono wymieniane przez Protokół z San Salvador do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka z 1969 r. (dalej: Konwencja) („Każdy ma prawo do życia w zdrowym środowisku i dostępu do podstawowych usług publicznych. Państwa – Strony powinny popierać ochronę, zachowanie oraz ulepszanie środowiska naturalnego”)¹⁶ oraz Afrykańską Kartę Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z roku 1981 („Wszystkie ludy mają prawo do ogólnie zadowalającego, sprzyjającego ich rozwojowi środowiska naturalnego”)¹⁷.

Nie należy jednak przyjmować, iż był to zabieg celowy. W latach 50. XX w. bowiem, kiedy tworzona była Konwencja, ochrona środowiska nie wzbudzała jeszcze zainteresowania i nie upatrywano w niej jakiegokolwiek wpływu na poziom zdrowia i życia ludzi, a tym samym oddziaływania na prawa człowieka. Jednak w miarę upływu lat kwestie środowiskowe zaczęły zyskiwać na znaczeniu, a życie, zdrowie i samopoczucie człowieka uzależniono od warunków, w jakich ten żyje. Mimo to sama Konwencja nie zawiera postanowień, które przejrzysto określiłyby, czy naruszenia stanu środowiska naturalnego mogą być postrzegane jako szkodliwe i tym samym łamiące prawa człowieka¹⁸.

¹⁴ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Analytical study on the relationship between human rights and the environment, A/HRC/19/34, <http://srenvironment.org/wp-content/uploads/2013/05/Analytical-study-OHCHR-PDF.pdf> [dostęp: 29.07.2018].

Specjalny raport ONZ wskazał listę 61 państw, w których znalazły się takie postanowienia, zob. F. Ksentini, Annex III in: Review of Further Developments in Fields with which the Sub-Commission Has Been Concerned, Human Rights and the Environment, 1994, E/CN.4/Sub.2/1994/0, <http://center-hre.org/wp-content/uploads/2011/05/REVIEW-OF-FURTHER-DEVELOPMENTS-IN-FIELDS-WITH.pdf> [dostęp: 29.07.2018].

¹⁵ Report of the United Nations High Commissioner for Human Rights: Analytical study on the relationship between human rights and the environment, A/HRC/19/34.

¹⁶ Art. 11 Protokołu z San Salvador, <http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-52.html> [dostęp: 29.07.2018].

¹⁷ Art. 24 Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów, <https://www.rpo.gov.pl/pliki/12108381350.pdf> [dostęp: 29.07.2018].

¹⁸ Zob. D. Gomien, *Short guide to the European Convention on Human Rights*, Council of Europe, Strasbourg 1991, s. 52–58.

Pomimo braku jednoznacznych regulacji w konwencji, Europejski Trybunał Praw Człowieka rozstrzygnął dotychczas ponad 80 spraw odwołujących się do ochrony środowiska¹⁹. W swoim orzeczeniu postanowił oprzeć się nie na przepisach literalnych, a na celu, który przyświeca istnieniu Konwencji. W orzeczeniu w sprawie *Tyrer v. Wielka Brytania* z 25 kwietnia 1978 r. Trybunał określił, iż „[...] Konwencja jest żywym instrumentem, który należy interpretować w oparciu o aktualne warunki [...]”²⁰. Trybunał argumentował, iż gdyby współcześnie stosować konwencję w oparciu o cele występujące w momencie jej tworzenia, to przez zmieniające się warunki gospodarcze, polityczne i społeczne, nie byłyby one adekwatne i tym samym całkowicie straciły na znaczeniu. Konwencja ma być gwarantem praw w sposób praktyczny i skuteczny, a nie teoretyczny. Należy zatem zadbać o ochronę praw człowieka w kontekście aktualnych wydarzeń i warunków²¹.

Pierwszym przełomowym orzeczeniem, w którym Trybunał niejako uznał prawo do czystego środowiska naturalnego, było orzeczenie w sprawie *Lopez Ostra v. Hiszpania*. Powołując się na art. 8 Konwencji, Trybunał znalazł podstawę dla ochrony prawa do środowiska, określił jego przesłanki oraz granice korzystania²². Dokonał on wykładni, w której wskazał, iż zanieczyszczanie środowiska naturalnego stanowi naruszenie prawa człowieka do życia prywatnego i rodzinnego ustanowionego przez Konwencję.

Kolejna sprawa zasługująca na uwagę to sprawa *Guerra v. Włochy*. Skarżący domagali się uznania naruszenia ich prawa do życia oraz wolności wypowiedzi i prawa do informacji. W orzeczeniu wydanym 19 lutego 1998 r. Trybunał wprawdzie orzekł, iż nie znajduje podstawy do tego, aby uznać, iż działalność fabryki i pochodzące z niej zanieczyszczenia zagrażały życiu ludzi i tym samym doprowadziły do złamania art. 10 Konwencji, to jednak rozstrzygnął, iż władze

¹⁹ Zob. m.in. *Leander v. Szwecja*; *Gaskin v. Wielka Brytania*; *Di Sarno v. Włochy*; *Dubetska v. Ukraina*; *Fadeyeva v. Rosja*.

²⁰ Sprawa *Tyrer v. Wielka Brytania*, nr 5856/72.

²¹ *Airey v. Irlandia*, nr 6289/73; *Loizidou v. Turcja*, nr 15318/89; A. Mancewicz, *Ochrona środowiska naturalnego prawem człowieka? Prawo do czystego środowiska w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „In gremio” 2007, nr 9 (41), s. 16–17.

²² „[...] silne zanieczyszczenie środowiska może wpływać na dobre samopoczucie osób i uniemożliwiać tym osobom korzystanie ze swoich domów w taki sposób, że negatywnie wpływa to na ich życie prywatne i rodzinne”; „[...] mimo marginesu swobodnego uznania pozostawionego Państwu, Trybunał uważa, że Państwo nie osiągnęło sukcesu w zapewnieniu uczciwego balansu pomiędzy interesem gospodarczego dobrobytu miasta – posiadanie zakładu do przetwarzania odpadów i oczyszczania ścieków a efektywnym korzystaniem z prawa do miru domowego, życia prywatnego i rodzinnego przez skarżącą. W związku z tym naruszono art.8”; „[...] poważne zanieczyszczenie środowiska może wpływać na dobre samopoczucie osób i uniemożliwiać im korzystanie z domów w sposób, który negatywnie wpływa na ich życie prywatne i rodzinne”, sprawa *Lopez Ostra v. Hiszpania*, nr 16798/90.

ograniczyły obywatelom informacje dotyczące potencjalnych szkodliwych substancji²³.

Trybunał, orzekając na rzecz osób walczących o prawo do czystego środowiska naturalnego, wchodzi w kompetencje dotychczas zarezerwowane wyłącznie dla państw. Zdaje on sobie przy tym sprawę z tego, że niejako interpretując cel Konwencji, a nie jej konkretne przepisy, naraża się na sprzeciw ze strony państw z racji z nałożonych na nie obowiązków. Wyrokując, Trybunał stara się pogodzić dwie często przeciwstawne kwestie, a mianowicie zapewnienie odpowiedniego standardu ochrony praw człowieka oraz poszanowanie suwerenności państw członkowskich Konwencji.²⁴

Ukazuje to konflikt pomiędzy prawem jednostki do czystego środowiska naturalnego z interesem ekonomicznym państwa. Z jednej strony jednostka ma prawo do zdrowego środowiska i tym samym zagwarantowania go dla przyszłych pokoleń (co jest zgodne z koncepcją zrównoważonego rozwoju), z drugiej zaś państwa mają prawo korzystać ze swoich zasobów dla zagwarantowania m.in. rozwoju państwa na różnych płaszczyznach (w tym ekonomicznej, społecznej, kulturalnej).

Jedynym kompleksowym rozwiązaniem w celu zapobiegnięcia tym rozbieżnościom jest wdrożenie zmian w Konwencji postulowanych przez wielu naukowców²⁵.

W doktrynie ugruntował się słuszny pogląd dotyczący ścisłych więzów pomiędzy ochroną praw człowieka a międzynarodowym prawem ochrony środowiska²⁶. Profesor Zdzisław Galicki wyróżnia w tym względzie dwa podstawowe kierunki, w których powinna zacieśniać się ta synergia. Pierwszym z nich jest kontynuacja rozwoju międzynarodowych norm dotyczących ochrony środowiska, które odnoszą się do warunków niezbędnych do realizacji prawa człowieka do życia. Drugim zaś jest konieczność finalizacji procesu formułowania prawa do zdrowego i nienaruszonego środowiska jako prawnie wiążącego prawa człowieka²⁷.

²³ „[...] Podobnie jak skarżący, Komisja była zdania, że udostępnianie informacji społeczeństwu było obecnie jednym z podstawowych środków ochrony dobrostanu i zdrowia ludności w sytuacjach, w których środowisko naturalne było zagrożone. W związku z tym wyrazi »Prawo to obejmuje wolność [...] do otrzymywania informacji [...]« w art. 10 ust. 1 należy interpretować jako przyznające rzeczywiste prawo do otrzymywania informacji, w szczególności od właściwych organów, przez społeczność, która została lub może zostać dotknięta przez działalność przemysłową lub inną stanowiącą zagrożenie dla środowiska”, nr 14967/89.

²⁴ A. Mancewicz, *Ochrona środowiska...*, s. 19.

²⁵ Zob. m.in.: Z. Galicki, *Prawa człowieka...*, s. 27; H. Machińska, *Prawa człowieka i środowisk...*, s. 41–44; T. Przybysz, *Prawo człowieka do środowiska...*, s. 257–258.

²⁶ Zob. Z. Galicki, *Prawa człowieka...*, s. 23–33.

²⁷ *Ibidem*, s. 23.

Prawa człowieka są wartością same w sobie, lecz wymagają konkretnych instrumentów dla ich realizacji. W przypadku m.in. omawianego już wyżej prawa do życia niezbędnym elementem jest zapewnienie jego gwarancji. Bezspornie jedną z takich gwarancji jest czyste środowisko naturalne, a co za tym idzie, regulacje, które je zapewniają. Innymi prawami człowieka, które w szerszym zakresie odnoszą się do istnienia człowieka w ramach środowiska naturalnego, są m.in.: prawo każdego do odpowiedniego poziomu życia, do korzystania z najwyższego osiągalnego poziomu ochrony zdrowia fizycznego i psychicznego, prawo każdego do korzystania ze sprawiedliwych i korzystnych warunków pracy czy prawo każdego do korzystania z osiągnięć postępu naukowego i jego zastosowań²⁸. Przy czym to ostatnie nieodłącznie wiąże się z korzystaniem z rozwoju działalności człowieka w przestrzeni kosmicznej.

6. Prawo do czystego środowiska przestrzeni kosmicznej

Wystrzelenie pierwszego sztucznego satelity było ogromnym sukcesem ludzkości, który wprowadził ją w erę eksploracji przestrzeni kosmicznej. Odtąd człowiek rozpoczął działalność w sferze dotychczas niezbadanej i nieobjętej żadnym reżimem prawnym. Sytuacja ta stopniowo się zmieniła w miarę powstawania kolejnych traktatów regulujących tę działalność. W chwili obecnej działalność kosmiczna nabrała rozpędu, zapewniając ludzkości niespotykany dotąd rozwój technologiczny. Ogrom inwestycji kosmicznych udowadnia nam, że jest to aktywność, która wciąż będzie się rozwijać i w niedalekiej przyszłości stanie się celem większości państw. W związku z tym dążeniem ludzkości powinno być zachowanie czystego środowiska przestrzeni kosmicznej, którego gwarantem może stać się prawo człowieka do czystego środowiska naturalnego.

Postęp technologiczny, który umożliwił ludzkości działania w przestrzeni kosmicznej, niestety nie jest w stanie zapewnić jej równocześnie ochrony środowiska kosmicznego. Co więcej, rozwój technologii kosmicznych powoduje równoczesny wzrost problemów środowiska kosmicznego. Szkody te zostały dostrzeżone już w latach 50. XX w.²⁹ Pomimo tego, że przestrzeń kosmiczna staje się dla nas coraz bardziej dostępna, to kwestia zanieczyszczenia jej środowiska nie uległa zmianie. Ponadto jego ogrom stanowi nie tylko zagrożenie³⁰ dla samej

²⁸ *Ibidem*, s. 25.

²⁹ Został wówczas utworzony specjalny Komitet ds. zanieczyszczenia przez eksplorację pozaziemską (Committee on Contamination by Extraterrestrial Exploration, CETEX), a następnie Komitet ds. badań kosmicznych (Committee on Space Research, COSPAR), który utworzył specjalną grupę doradczą ds. potencjalnie szkodliwych skutków eksperymentów kosmicznych oraz potencjalnie szkodliwych dla środowiska działań w przestrzeni kosmicznej.

³⁰ Największym problemem dla środowiska kosmicznego są śmieci/szczątki kosmiczne. Termin ten odnosi się do wszystkich namacalnych materiałów wytworzonych przez człowieka. Są to m.in.:

przestrzeni kosmicznej, ale przede wszystkim dla ludzkiej działalności w przestrzeni, a nawet życia na Ziemi. Prawdą jest, że zagrożenia dla zdrowia stwarzane przez działania kosmiczne ludziom na Ziemi mogą wydawać się obecnie hipotetyczne. Jednak sytuacja ta może się radykalnie zmienić – przynajmniej szybciej niż społeczność międzynarodowa jest obecnie w stanie skutecznie zareagować. Środowisko przestrzeni kosmicznej, w przeciwieństwie do środowiska ziemskiego, nie jest w stanie się regenerować, dlatego w obliczu takich wyzwań konieczne są regulacje, które nie tylko będą świadczyć o zbiorowej odpowiedzialności za działalność w przestrzeni kosmicznej, ale również zagwarantują prawo do czystego środowiska również poza Ziemią.

Obecnie podstawowym przepisem dla ochrony środowiska przestrzeni kosmicznej jest art. IX Traktatu o przestrzeni kosmicznej. Stanowi on, iż:

[...] Państwa Strony Układu prowadzą studia i badania przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, w taki sposób, aby uniknąć ich szkodliwego zanieczyszczenia, jak również niekorzystnych zmian w środowisku ziemskim, wynikających z wprowadzenia substancji pozaziemskich, a w razie konieczności podejmują właściwe kroki w tym celu. Jeżeli Państwo Strona Układu ma podstawy do przypuszczenia, że działalność lub doświadczenie w przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, zaplanowane przez nie lub jego obywateli mogą stanowić potencjalne zakłócenie działalności innych Państw Stron Układu w zakresie pokojowych badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, podejmie ono odpowiednie konsultacje międzynarodowe przed przystąpieniem do takiej działalności lub takiego doświadczenia [...].³¹

Zawiera on zasadę współpracy i wzajemnej pomocy w badaniu i użytkowaniu przestrzeni kosmicznej, która może służyć jako podstawa obowiązku państw do zapobiegania zanieczyszczeniom. Niestety, pomimo zagwarantowanego

zużyte satelity, osłony instrumentów, fragmenty obiektów kosmicznych, wycieki paliwa, chłodziwa, płatki farby, narzędzia upuszczone podczas spacerów kosmicznych, śmieci wyrzucone w przestrzeń kosmiczną. Według Europejskiej Agencji Kosmicznej (ESA), która szacuje, iż obecnie na orbicie krąży około 23 tys. obiektów z około 5 tys. wystrzeżeń (od 2012 r.), około 65% skatalogowanych obiektów jest wynikiem 250 rozpadów na orbicie i około 10 kolizji. Agencja donosi, że zderzenie obiektu kosmicznego z cząstką o wielkości już 10 cm może być katastrofalne w skutkach. Kolizje tworzą coś, co nazywa się syndromem Kesslera, który opisuje efekt kaskadowy: gruzy tworzą więcej śmieci, które tworzą więcej i dalej. Wszystko, co jest większe niż jeden centymetr, może uszkodzić lub zniszczyć satelity. Obiekty o rozmiarach milimetra mogą natomiast wyłączyć systemy satelitarne. Stanowią one zagrożenie nie tylko dla samych statków kosmicznych czy satelitów, ale przede wszystkim dla astronautów. Ponadto takie szczątki są również niebezpieczne dla mieszkańców Ziemi. Część z nich spala się w ziemskiej atmosferze, jednak w wypadku bardzo zwartych i masywnych satelitów wykorzystuje się materiały o wysokiej temperaturze topnienia, takie jak stal nierdzewna lub tytan, które w momencie spadania mogą sięgać Ziemi, zob. N. Mortillaro, *Space debris: How dangerous is it to people on Earth?*, <https://globalnews.ca/news/2453752/space-debris-how-dangerous-is-it-to-people-on-earth/> [dostęp: 30.07.2018].

³¹ Art. IX Układu o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi (traktat o przestrzeni kosmicznej).

w Konwencji prawa do zażądania konsultacji międzynarodowych, prawo nie daje żadnych instrumentów oraz sankcji, które gwarantowałyby ochronę. Traktat nie upoważnia państwa naruszającego do zaprzestania swych działań, brak jest jakichkolwiek procedur czy terminów konsultacji, a w końcu brak jest jakichkolwiek odniesień do tego, czy muszą one prowadzić do jakiegokolwiek rezultatu. Podobne problemy występują w przypadku traktatu księżycowego³².

Pomimo zatem faktu, iż traktaty kosmiczne wielokrotnie odnoszą się do kwestii środowiska przestrzeni kosmicznej, brak jest instrumentów, które pozwalałyby faktycznie dbać o jego stan. Ponadto wydaje się, że najwyższy czas, aby ponownie rozważyć podstawowe przesłanki, na których opierają się wszystkie działania człowieka w przestrzeni kosmicznej. Im bardziej naglące stają się zagrożenia środowiskowe związane z użytkowaniem przestrzeni kosmicznej, tym częściej pojawia się głęboka kwestia legitymacji nowoczesnego sektora kosmicznego. W związku z tym międzynarodowe zasady ochrony środowiska i zintegrowane z nimi prawo człowieka do czystego środowiska naturalnego mogą i powinny służyć jako podstawowe zasady, które nie tylko wyznaczają kierunki dla modyfikacji aktualnie istniejących regulacji prawa kosmicznego, ale same w sobie zapewnią środowisku kosmicznemu ochronę.

Już w tym momencie można zauważyć tendencje, iż idea przestrzeni kosmicznej jako *res communis* oraz zasada wspólnego dziedzictwa ludzkości zyskują dalsze znaczenie, jakim jest ochrona i zachowanie wartości, którą jest środowisko kosmiczne³³. W świetle przytoczonych argumentów jest to niezbędne dla zagwarantowania czystego środowiska kosmicznego, które nie rodzi zagrożeń dla człowieka i zapewnia mu odpowiedni poziom ochrony jego praw. Co więcej, liczne instrumenty podejmowane na arenie międzynarodowej już teraz odnoszą się do potrzeby zachowania środowiska przestrzeni kosmicznej nie tylko dla potrzeb ludzi współczesnych, ale również dla przyszłych pokoleń.

Podsumowanie

Środowisko to naturalne bogactwo ludzkości, które w ostatnim czasie ulega coraz większej degradacji z uwagi na rozwój cywilizacyjny. Wraz ze swymi zasobami stanowi podstawowy parametr określający kierunek działalności gospodarczej. Idea jego ochrony jest zatem swego rodzaju zasadą moralną, która powinna determinować każdy akt ustawodawczy dotyczący tej działalności.

³² Zob. też art. IV, VII, IX traktatu księżycowego; art. V i XXI Konwencji o odpowiedzialności za szkody kosmiczne; Konwencja o rejestracji obiektów kosmicznych.

³³ Ch. Pinto, *Some Thoughts on the Making of International Environmental Law: a Cautionary Tale* [w:] *International Law and Sustainable Development: Principles and Practice*, eds N. Schrijver, F. Weiss, Leiden–Boston 2004, s. 39–51.

W początkowym okresie działalności gospodarczej człowieka zagadnienia z zakresu ochrony środowiska były pomijane. Ludzkość skupiała się na zaspokajaniu swych doraźnych potrzeb, nie dostrzegając konieczności zachowania zasobów przyrodniczych dla przyszłych pokoleń. Obecnie kwestie środowiskowe zyskują na znaczeniu dzięki próbie łączenia standardów ochrony środowiska z gwarancjami ochrony praw człowieka.

W konsekwencji należy stwierdzić, iż koniecznym zabiegiem jest włączenie prawa do czystego środowiska naturalnego do sfery prawnie wiążących praw człowieka i powinno być tym samym poddane tym samym reżimom prawnym co podstawowe prawa człowieka. Jest to zabieg o tyle istotny, iż gwarantuje wachlarz metod i instrumentów służących jego kontroli i egzekwowaniu.

Idąc za Profesorem Galickim, jeżeli prawo do środowiska zostanie umieszczone na tej samej płaszczyźnie co pozostałe prawa człowieka, to każde jego pogwałcenie będzie rozpatrywane na podstawie tych samych metod co w wypadku podstawowych praw człowieka, nawet z możliwością uznania niektórych z najbardziej dotkliwych naruszeń prawa do środowiska za zbrodnie przeciwko ludzkości³⁴. Wydaje się to szczególnie istotne z punktu widzenia rozwijającej się działalności człowieka w przestrzeni kosmicznej powodującej znaczące zagrożenia dla jej środowiska i tym samym całej ludzkości.

Podejmowanie działań na arenie międzynarodowej jest zwykle długotrwałe i nie stanowi priorytetu. Proponowane rozwiązanie, przenoszące część odpowiedzialności na jednostki, znacznie przyspieszy i zwiększy poziom ochrony środowiska, a co za tym idzie ochrony życia i zdrowia.

Paulina Topolska

THE RIGHT TO A CLEAN ENVIRONMENT – FROM THE STOCKHOLM DECLARATION TO SPACE EXPLORATION

The right to a clean environment is guaranteed by the Third Generation of Human Rights. It is the basis on which other laws can be implemented. In the course of new activities undertaken by humanity, it is necessary to perceive the three generations as complementary and supplementary standards that guarantee the full and comprehensive protection of human rights. Currently, one of the rapidly growing areas is space activity, which has recently accelerated, providing humanity with unprecedented technological development. The vastness of space investments proves that it is an activity that will continue to develop and will become the goal of most countries in the near future. Taking into account threats that may follow, humanity should aim to keep clean space environment, which may guarantee a human right to a clean natural environment.

³⁴ Z. Galicki, *Prawa człowieka...*, s. 31.